

بررسی بافت محله دردشت اصفهان و ارائه راهکارهایی جهت حفاظت و ایجاد تعادل و توازن میان کالبد قدیم و جدید محله

زهرا شریفیان^{۱*}، علی عمرانی پور^۲

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد شوشتر، Sharifiyan_zahra@yahoo.com
۲- علی عمرانی پور، استادیار معماری دانشگاه هنر و معماری کاشان Ali_omrani@yahoo.com

چکیده

محله دردشت اصفهان در حوزه شمالی رودخانه زاینده رود واقع شده و دوره های بعد از اسلام و به خصوص در دوره دیالمه و سلجوقیان از مراکز مهم علمی شهر اصفهان بوده است و به علت خصوصیات فرهنگی- مذهبی و اجتماعی اش از سایر محلات متمایز است و می توان تبلورش را در کالبد و فضای محله مشاهده نمود. امروزه این محله همچون دیگر بافت های تاریخی بر اثر تغییرات زمانه دچار تحول و مشکلات زیادی گشته است. قسمتی از بخش های آن تخریب گشته و بافت موجود دچار بحران هویت کالبدی فضایی اجتماعی و فرهنگی گردیده است که با برنامه ریزی مناسب در جهت از بین بردن هرگونه فرسودگی، تضاد و بازگرداندن کلیت حاکم بر محله به صورتی که با ارائه راهکار های مناسب، شرایط ادامه حیات بافت، رفاه و آسایش ساکنین محلات قدیمی را فراهم آوریم.

این پژوهش با توجه به فرضیه های فوق از لحاظ هدف کاربردی و با روش های ترکیبی تحقیق از جمله روش های مطالعاتی، توصیفی، تحلیلی و موردی انجام گرفته است. به عبارتی پس از مطالعه مبانی نظری مرتبط با موضوع، به توصیف و شناخت وضع موجود و جمع آوری اطلاعاتی در مورد آثار تاریخی، ویژگی های فرهنگی- اجتماعی، امکانات رفاهی و خدماتی، ویژگی های بافت شهری دردشت (تراکم و ترکیب)، اقلیم و... پرداخته شد.

واژه های کلیدی: بافت محله سنتی، کالبد قدیم و جدید، محله دردشت، شهر اصفهان

۱- مقدمه

اصفهان یکی از شهرهای تاریخی است که بافت قدیم آن در بر گیرنده آثار با ارزش معماری است لذا توجه به این منطقه و رسیدگی فوری به مشکلات آن می تواند این بافت فرسوده و ارزشمند را از تخریب نجات دهد و موجب رونق و آبادانی آن شود.

محله دردشت از کهن ترین محلات اصفهان و در مجاورت مسجد جامع، بازار و میدان کهنه که هسته های اولیه شهر اصفهان می باشد، قرار دارد. این محله بناهای تاریخی ارزشمندی را طی ادوار مختلف در خود جای داده که دارای ارزش های ویژه معماری و شهرسازی است و از مهم ترین آن ها، مسجد عتیق، مسجد علی، گنبد بخت آغا و دو منار و خانه های با ارزش موجود در بافت و... را می توان نام برد. محله دردشت در دوره های گذشته به خصوص دیالمه و سلجوقیان از مراکز مهم شهر اصفهان به حساب می آمد. اما امروزه به دلیل ابتلای این بافت تاریخی به مسائل روز معماری از قبیل، عدم ارائه همجواری و همسایگی های مناسب، فرسودگی جداره ها، کیفیت نا مناسب بافت های مسکونی، اختلاط فضاهای رفت و آمد خودروها با حریم مسکونی و پیاده روها، کفسازی نا مناسب گذرها و... نیاز به پیشنهاد برنامه ریزی شده در این بخش را آشکارتر می سازد.

اگر نگاهی به معماری و شهرسازی گذشتگان داشته باشیم و تلاش آن‌ها را در ساختن و پرداختن محیط زندگی شان متناسب با فرهنگ، هنر و نیازشان در نظر بگیریم، نه تنها تمایل داریم که به این آثار و یادگاری‌ها بی توجهی نشود، بلکه با الهام از فرهنگ، فکر و روش گذشتگان و به روز کردن آن‌ها، شرایط ادامه حیات و رفاه و آسایش ساکنین محلات قدیمی را فراهم آوریم.

در دوران معاصر، بر خلاف روابط اجتماعی نزدیک ساکنین در گذشته، افراد از هم فاصله گرفته‌اند، روابط اجتماعی تضعیف شده و تمایل دارند زندگی خصوصی خود را از زندگی عمومی جدا کنند. پس باید متغیرهایی را که در ارتقای تعاملات و تحکیم روابط اجتماعی میان ساکنین موثر می باشد استخراج و در طراحی مجموعه های مسکونی لحاظ کنیم. بافت‌های تاریخی توانمندی فراوانی برای ایجاد فضاهایی متناسب با نیاز انسان مبتنی بر ارزش‌های فرهنگی و سنتی را دارند و حضور مردم به عنوان عاملی برای ایجاد محیطی زنده و دادن جانی تازه به محله، افزایش فعالیت‌های اجتماعی را سبب شده و عرصه عمومی در معنای فضای کالبدی شکل می‌گیرد و البته در پس این حضور، بازگرداندن هویت اجتماعی محله، افزایش حس تعلق ساکنین و امنیت اجتماعی و... را در بر دارد.

امید است سامان دهی و طراحی فضاهای با اصالت و مطلوب در بافت با در نظر گرفتن شان آن‌ها، به گونه ای که در کنار رفع نیازهای انسان امروز، حافظ فرهنگ، آداب و رسوم و سنت‌های آنان باشد، موجب تداوم زندگی در بافت شده و ارتقای حیات اجتماعی محله را به همراه داشته باشد.

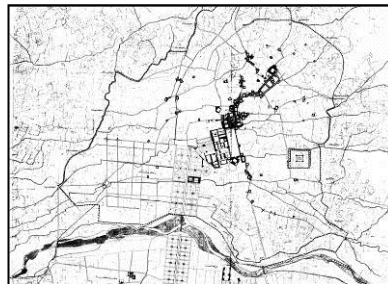
۲- مبانی شکل‌گیری و ویژگی محله سنتی در ایران

پیدایش مفهومی چون محله دارای تاریخچه ای طولانی در نظام شهرنشینی ایران است و ریشه در زندگی جمعی مردم و ارتباطات اجتماعی آنان دارد {۱}. محله به مثابه سلول اصلی شهر سنتی سکونت‌گاه قوم، نژاد، مذهب یا فرقه ای خاص است. جامعه شهری رنگ گرفته از نظام عشیرتی مجموعه‌هایی را ایجاد کرد که به محله معروف شدند. همبستگی اجتماعی-فرهنگی سبب ایجاد عامل روانی متعلق به محله و پیروی افراد از آداب و رسوم واحد بود. روابط اجتماعی در شکل‌گیری و استخوان بندی محله موثر بود. بافت کالبدی محله از انسجام و همگنی خاص برخوردار بود. یکی از عوامل هویت دهنده در بافت محلات وجود سلسله مراتب دسترسی فضاها بود. از آن جا که تا اواسط دوره قاجار تغییرات مهم در کشور رخ نداد، محله و فضاهای شهری طی سالیان تحت تاثیر فرهنگ بومی به حیات خود ادامه دادند {۲}.

پیدایش مفهومی چون محله دارای تاریخچه ای طولانی در نظام شهرنشینی ایران است و ریشه در زندگی جمعی مردم و ارتباطات اجتماعی آنان دارد {۱}. محله در شهرهای اسلامی همان مکان‌های تشکیل شبکه‌های اجتماعی اند و چنین ساختاری بیش از آن که تنها یک فضا باشند، یک تجربه اند {۳}.

۳- تاریخ شکل‌گیری محله در دشت

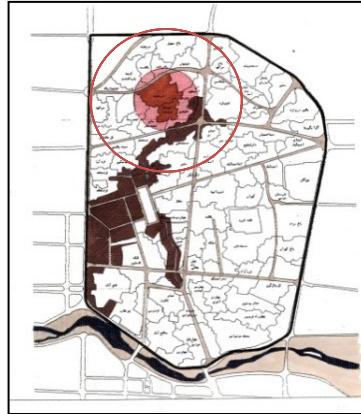
دردشت محله ای قدیمی در اصفهان است. این محله در منابع مختلف به نامهای گوناگون، از جمله دردشت یا بالدشت نامیده شده است. محله دردشت هنوز هم آثاری از دوره سلجوقی و صفوی را در خود نگه داشته است. اما تاریخ سکونت در آن، به دوره هخامنشی می‌رسد.

نقشه ۱: نقشه شهر اصفهان - دوره صفویه - سازمان بهسازی و نوسازی اصفهان

۴- محله دردشت در دوران معاصر

طبق تقسیمات جدید شهری محله دردشت در منطقه ۳ اصفهان در قطعه شهری ۱-۳ واقع شده است. مساحت این منطقه ۱۱۵۵.۳۹ هکتار و در مرکز شهر اصفهان و شمال رودخانه زاینده رود می باشد. حدود این منطقه از شمال خیابان های سروش و مدرس، از غرب چهار باغ، از شرق بزرگمهر و از جنوب کمال اسماعیل و مشتاق اول که در حاشیه زاینده رود احداث شده اند، می باشد. قطعه ۱-۳ محله دردشت درب امام و جماله را در خود جای داده است. از شمال به خیابان ابن سینا، از غرب به خیابان چهار باغ پایین، از جنوب به خیابان عبد الرزاق، و از شرق به خیابان هاتف محدود می شود.

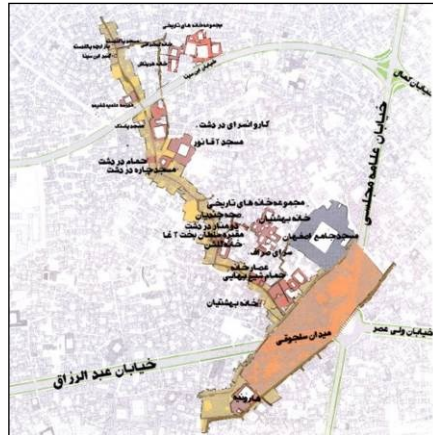

نقشه ۲: محلات شهر اصفهان، موقعیت محله دردشت - سازمان بهسازی و نوسازی اصفهان

۵- ساختار استخوان بندی محله دردشت

استخوان بندی محله دردشت بر پایه دو گذر دردشت (شمال شرقی - جنوب غربی) و گذر درب زنجیر (شمال غربی - جنوب شرقی) شکل گرفته است. گذر دردشت از قدمت بیشتری برخوردار می باشد و در اوایل شکل گیری شهر اصفهان وظیفه برقراری ارتباط بین اراضی کشاورزی حاشیه شهر و بافت شهر شامل: بازار و ساختمانهای مسکونی را به عهده داشته است. گذر درب زنجیر که شاخه ای از بازار محسوب می شد، در دوران حکومت صفویان به دلیل گسترش بخش اقتصادی شهر (بازار) و احداث ساختمانهای جدید مورد توجه قرار گرفت و از اهمیت بیشتری برخوردار گشت. در دوره صفویه ساخت و سازهای زیادی در حاشیه این محور انجام گرفت، علاوه بر ساخت و سازهای انجام شده، در محور درب زنجیر، مجموعه دردشت نیز مورد باز سازی قرار گرفت و توسعه یافت. دو گذر یاد شده (درب زنجیر و دردشت) شالوده استخوان بندی اصلی محله را تشکیل می دهند و گذرهای درب امام، درب قصر، جماله و امام جمعه در درجه دوم اهمیت قرار دارند و وظیفه برقراری ارتباط بین مراکز محلات و بافت مسکونی را با محورهای قبلی و بازار بر عهده داشتند. محله در دشت از غرب به گذر تل عاشقان محدود می شود، این گذر در راستای شمالی مسجد حکیم که انشعابی از بازار می باشد، آغاز شده و از مراکز تل عاشقان و دروازه نو عبور می کند و به راسته دروازه نو در پشت محل حصار قدیمی شهر که اکنون در جای آن ساختمان ساخته شده می پیوندد.

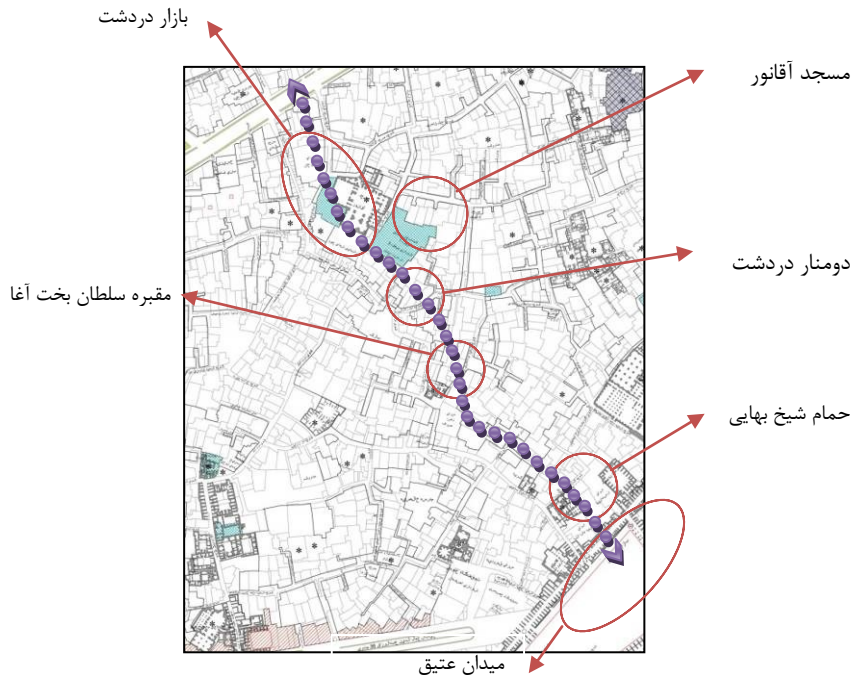
راسته دردشت، مرکز محلات دردشت، دو منار و بازار و به یکدیگر پیوند داده است و راسته درب زنجیر مرکز محلات شهشهان، دردشت و حمام را به یکدیگر و بازار متصل کرده است. آن ها راسته فرعی که مرکز محلات را نیز پوشش داده است، راسته درب امام می باشد که از مرکز هسته دردشت آغاز شده و پس از عبور از درب امام و درب قصر به یکی از شاهراه های انشعابی بازار متصل می شود. این راسته به موزات راسته درب زنجیر شکل گرفته و به سمت آن که تمامی مهاجر اصلی بام مرکز محله دردشت (بازارچه دردشت) ختم می شود. ساختار استخوان بندی محله شکلی از الگوی شعاعی را دارا است.

نقشه ۳: نقشه محور تاریخی دردشت، عناصر شاخص معماری و شهرسازی در بافت مورد مطالعه {۴}.

۶- موقعیت محور گردشگری دردشت

محور گردشگری دردشت از مدرسه بوعلی سینا آغاز شده و با عبور از بازارچه دردشت به دو منار دردشت و مقبره بخت آغا می رسد و عصار خانه و حمام شیخ بهایی و بازار بزرگ را دربر می گیرد و به میدان عقیق منتهی می شود. حمام دردشت، حمام شیخ بهایی، سقاخانه، کاروانسرا، مدرسه علمیه، بازارچه و خانه تاریخی کدخدایی از جمله مهمترین آثار این محورند.

نقشه ۴: محور گردشگری محله دردشت - سازمان بهسازی و نوسازی اصفهان

۷- کیفیت محیطی و چشم اندازهای بصری محله دردشت قدیم

۷-۱- عناصر نشانه ای

نشانه ها از جمله عناصری هستند که نقاط و نکات ارجاع دانی هستند که غالب مردم نقش نشانه ای شان را از بیرون تجربه می کنند. وجود عناصر نشانه ای متعدد در محله دردشت باعث تقویت هویت و خوانایی فضا شده است. از جمله این عناصر

می توان به مسجد جامع اصفهان، دومنار دردشت، مسجد آقا نور و برخی بنا های دیگر به صورت خاص اشاره کرد. توالی وجود نشانه ها در این محله و پیوستگی آن ها خوانایی محله را افزایش داده و باعث ارتقای هویت شهری در آن محله نسبت به محلات دیگر شهر شده است. غالباً برخی از این عناصر نشانه ای در راستای آدرس دهی و همچنین تشخیص جهت برای شهروندان استفاده می شود به همین دلیل خوانایی در فضا را ارتقا می دهد.

تصویر ۱: دید از بالا به محله دردشت

۲-۷- عناصر و بنا های تاریخی

وجود بنا های تاریخی در محله دردشت به دوره سلجوقی و صفوی بر می گردد که از آن زمان باقی مانده است و در حال حاضر مورد مرمت قرار گرفته است.

تصویر ۴: خانه جواهری

تصویر ۳: مسجد عتیق

تصویر ۶: حمام دردشت

تصویر ۵: مسجد آقانور

۳-۷- سمبل ها و نشانه ها

نشانه ها عواملی در تشخیص قسمت های مختلف شهر است که ناظر به درون آن راه نمی یابد. نشانه های موجود در محله دردشت نشانه های منحصر به فردی هستند که به واسطه فرم و تضاد با پیرامون و قدمت و دیده شدن از دوردست خاطره ای در ذهن ناظر ایجاد می کند و در چشم اندازی شهر تنوع و هویت ایجاد می کند.

۱- نشانه: دو منار دردشت، گنبد مسجد جامع اصفهان

۲- سمبل ها: سمبل های ویژه محله: استفاده از مصالح کاهگلی رنگی در بناهای موجود، وجود پاتوق ها

تصویر ۷: گنبد مسجد عتیق (نشانه)

۷-۴- کیفیت سکانس ها

با حرکت در فضا ناظر با مجموعه ای از فضا های داخلی و خارجی یا سلسله ای از فضا های شهری برخورد کرده و با آن ها ارتباط برقرار می کند. از آنجا که ما در زمان حرکت می کنیم در درون یک سلسله از فضاها، فضا را در رابطه با جزئی که بودیم و جایی که انتظار داریم برویم تجربه می کنیم {۵}. کیفیت سکانس ها، یا فضا های متباین شامل: "کلیه کیفیت های مطرح شده در کیفیت های فضایی" + "کیفیت های موثر بر رفتار" + "میزان سازگاری بین مولفه ها" بوده است {۲}. از جمله کیفیت های زیر مجموعه سکانس ها می توان به موارد زیر اشاره نمود.

۷-۴-۱- ضرباهنگ

تکرار هر عنصری از لحاظ فرمی (شکل، رنگ،...) طبق نظم معین، ریتم با ضرباهنگ می باشد. تکرار هر عنصر مصنوع ضرباهنگ می باشد. ضرباهنگ به تنهایی ایجاد نظم نمی کند اما می تواند نظم موجود را تشدید کند.

تصویر ۸: تکرار عناصر باعث ایجاد ضرباهنگ

۷-۴-۲- یک مرتبگی

مواجه شدن با عنصری به صورت ناگهانی و در بستری یکنواخت موجب ایجاد یک مرتبگی می شود.

۷-۴-۳- تاکید

کیفیتی که بر اثر شاخص شدن عنصری فضایی به خاطر ویژگی های ظاهری آن در یک منظر شهری به وجود می آید {۲}.

تصویر ۱۰: دو منار و گنبد مسجد عتیق-عناصر شاخص فضایی محله

۷-۵- همزیستی شهر با عناصر طبیعی

وجود عناصر طبیعی بر تامین آسایش شهروندان و نزدیک شدن به یک محله می تواند مورد تاکید قرار گیرد. وجود عوارض طبیعی و استفاده مطلوب از آن ها به فراخور وضعیت خاص شان در محله مورد توجه قرار گرفته اند. دو فضای سبز اصلی در محله در دشت امکان ارتباط با طبیعت را برقرار می نماید. وجود پارک محله در مرکز محله و کنار بازارچه شکل گرفته است. این دو فضا به علاوه فضا های سبز موجود در خانه های سنتی محله تعامل میان انسان و طبیعت را رغم می زند {۶}.

تصویر ۱۲: خانه تاریخی کهکشان، سازمان میراث فرهنگی استان اصفهان

تصویر ۱۱: خانه جواهری، سازمان میراث فرهنگی استان اصفهان

۸- کیفیت محیطی محله در دشت در دوره معاصر

محله در دشت در دوره های از مراکز مهم شهر اصفهان به حساب می آمد، اما امروزه به دلیل ابتلای این بافت تاریخی به مسائل روز معماری از قبیل، عدم ارائه همجواری و همسایگی های مناسب، فرسودگی جداره ها، کیفیت نامناسب بافت های مسکونی، اختلاط فضاهای رفت و آمد خودروها با حریم مسکونی و پیاده روها، کفسازی نا مناسب گذرها و... نیاز به پیشنهاد برنامه ریزی شده در این بخش را آشکارتر می سازد. معماری شهری موجود در دشت با ویژگی های معماری شهری تاریخی آن همخوانی ندارد. شهرداری منطقه با صدور مجوز احداث مجتمع های چند طبقه هیچ گونه توجهی به خانه های با ارزش تاریخی بافت محله قدیمی نداشته است {۷}.

تصویر ۱۳: احداث مجتمع های چند طبقه در محله در دشت

در شرایط کنونی، گذرهای تاریخی جلفا به پارکینگ و عرصه تجمع اتومبیل شده و به واسطه عبور و مرور مکرر خودروها، کیفیت کف سازی معابر که در اصل با هدف عبور و مرور پیاده انجام گرفته است رو به نابودی است.

تصویر ۱۴: عرصه تجمع اتومبیل ها در گذر و میادین تاریخی دردشت_ نابودی کیفیت کف سازی معابر

اهالی محله در گذشته ساکنین اصفهان الصیل بودند. ولی از رونق افتادن محله موجب شد طبقات پایین اجتماعی افغانی، جایگزین ساکنین اصلی شوند و هم اکنون کسانی در محله حضور دارند که به خاطر شرایط اقتصادی امکان تملک یا اجاره واحد مسکونی و یا تجاری را در نقاط دیگر شهر ندارند و یا نوعی حس تعلق به این محله در خود احساس می کنند.

۹- نتیجه گیری

محلات سنتی ایران می توانند مصادیق مناسبی برای تبیین اصول پایداری در محلات مسکونی باشند چرا که این محلات به تدریج و در انطباق با نیازهای همه جانبه ساکنین خود شکل گرفته و هم به لحاظ غنای کالبدی و سرزندگی و پویایی اجتماعی در ارتقای کیفیت محله ایفای نقش کرده اند. روند شکل گیری محلات سنتی، در دوره ای طولانی به گونه ای صورت گرفته که هماهنگ با ارزش ها، اعتقادات مذهبی و ویژگی های فرهنگی، پاسخ گوی نیازهای مادی و معنوی مردم زمان خود باشند. از آن جا که بهره گیری از کیفیات مورد توجه در محلات سنتی فارغ از محدودیت های زمانی می باشد، لذا می تواند در تدوین اصول و ضوابط طراحی محلات مسکونی جدید، مورد کاربست عملی قرار بگیرد. با استفاده از الگوی محله سنتی ایران می توان مفهوم محله را باز تولید کرد و در شهرسازی معاصر کشور مورد استفاده قرار داد.

محله دردشت در دوره های گذشته به خصوص دیالمه و سلجوقیان از مراکز مهم شهر اصفهان به حساب می آمد. اما امروزه به دلیل ابتلای این بافت تاریخی به مسائل روز معماری از قبیل، عدم ارائه همجواری و همسایگی های مناسب، فرسودگی جداره ها، کیفیت نامناسب بافت های مسکونی، اختلاط فضاهای رفت و آمد خودروها با حریم مسکونی و پیاده روها، کف سازی نامناسب گذرها و... نیاز به پیشنهاد برنامه ریزی شده در این بخش را آشکارتر می سازد.

امید است سامان دهی و طراحی فضاهای با اصالت و مطلوب در بافت با در نظر گرفتن شان آن ها، به گونه ای که در کنار رفع نیازهای انسان امروز، حافظ فرهنگ، آداب و رسوم و سنت های آنان باشد، موجب تداوم زندگی در بافت شده و ارتقای حیات اجتماعی محله را به همراه داشته باشد.

- در راستای ارتقای هر چه بیشتر کیفیت فضای شهری و هویت محله ای راهکارهای زیر قابل تامل است:

- ✓ جلوگیری از ایجاد ساختمان های جدید با مصالح همگون در محله بخصوص در اطراف بنا های با ارزش.
- ✓ حفظ و تقویت کارکردهایی که متناسب با تصویر ذهنی شهروندان از آن فضا باشد.
- ✓ ترکیب مجموعه های تاریخی با ارزش با مجموعه های نوساز جهت ایجاد بافت شهری.
- ✓ تقویت فعالیت های جاذب به صورت خود جوش یا سازمان یافته برای جذب دیگران.
- ✓ توجه به جهت گیری بافت و سعی در انطباق طرح با آن.
- ✓ تنوع در انواع کاربری ها به نحوی که جاذب گروه های مختلف اجتماعی، سنی ... باشد.
- ✓ تقویت فعالیت های گوناگون ولی مکمل یا سازگار با محله.

- ✓ حل معضل دسترسی و تاکید بر عدم تداخل حرکت پیاده و سواره.
- ✓ پرهیز از تجمع و بزرگنمایی پارکینگ ها و ایجاد پارکینگ های کوچک.

مراجع

- {۱} سلطان زاده، ح. مقدمه ای بر تاریخ شهر و شهرنشینی در ایران، تهران: چاپ دوم امیر کبیر، ۱۳۶۷.
- {۲} پاکزاد، ج. مبانی نظری و فرآیند طراحی شهری، تهران: وزارت مسکن و شهرسازی، ۱۳۸۵.
- {۳} نقی زاده، م. شهر و معماری اسلامی (تجلیات و عینیات)، اصفهان: سازمان نظام مهندسی استان اصفهان، ۱۳۸۷.
- {۴} عمرانی، م. در جستجوی هویت شهری اصفهان، تهران: وزارت مسکن و شهرسازی، ۱۳۸۴.
- {۵} چینگ، ف. معماری فرم، فضا و نظم، (ترجمه زهره قراگزلو)، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۰.
- {۶} نوفل، ع، کلبادی، پ، پور جعفر، م. بررسی و ارزیابی شاخص های موثر در هویت شهری (نمونه موردی محله جلفا در شهر اصفهان). آرمانشهر. سال دوم، شماره ۳. ۱۳۸۸.
- {۷} شریفیان، ز. مطالعه و طراحی الگوی واحد همسایگی به منظور افزایش تعامل اجتماعی در محله دردشت اصفهان، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد شوشتر. اهواز، ۱۳۹۱.